

BAŞ REDAKTORDAN

Azərbaycan Respublikasının qərbində yerləşən Şəmkir ölkəmizin arxeoloji abidələrlə zəngin bölgələrindən biridir. Son illərin tədqiqatları nəticəsində bölgə ərazisində eneolit dövründən son orta əsrlərədək mədəni-tarixi inkişafın uzun bir dövrlərinə aid yaşayış yerləri və qəbir abidələri aşkarlanmış, onların çoxunda arxeoloji qazıntılar aparılmışdır.

Məlumdur ki, bölgənin arxeoloji abidələrinin məqsədyönlü tədqiqinə keçən əsrin 70-ci illərində başlanılmış, xüsusilə rayonun Kür çayı boyunca ərazilərində abidələrin sıx yerləşməsi müəyyənləşdirilmişdir. 70-80-ci illərdə burada eneolit dövrünə aid Keçili yaşayış yerində, tunc dövrünə aid Osmanbozu, Qaracəmirli kurqanlarında, Keçili, Bittili yaşayış yerlərində, antik dövrə aid Alıqoca yaşayış yerində, antik və erkən orta əsrlərə aid Bulaqbaşı abidələr kompleksində, Muncuqlutəpə orta əsr yaşayış yerində aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixinin, mədəniyyətinin tədqiqi üçün zəngin faktik materiallar vermişdir.

Yeni minilliyin başlanğıcı Şəmkir ərazisində elmə məlum olmayan silsilə abidələrin qeydə alınması və geniş arxeoloji qazıntıların aparılması ilə əlamətdar oldu. Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft və Cənubi Qafqaz qaz boru kəmərlərinin inşası ilə əlaqədar bölgə ərazisində tunc dövrünə aid Zəyəmçay nekropolu, Şəmkirçay kurqanları, Çaparlı antik və erkən orta əsr kompleksi, Daşbulaq orta əsr yaşayış yeri arxeoloji qazıntılarla öyrənilmişdir.

Son illərdə Qaracəmirli kəndi yaxınlığında dəmir dövrünə aid geniş sahəli yaşayış yeri aşkarlanaraq Azərbaycan–alman–gürcü beynəlxalq arxeoloji ekspedisiyasının ixtiyarına verilmişdir. Burada e.ə.V-IV yüzilliklərdə fəaliyyət göstərmiş nəhəng saray kompleksinin qalıqları üzə çıxarılmışdır.

2008-ci ildən Orta əsr Şəmkir şəhər yerində başlanan arxeoloji qazıntılar miqyasına görə Azərbaycan Respublikasında, bütövlükdə isə Qafqazda ən geniş sahəli arxeoloji qazıntılardır. Həmin qazıntılar orta əsr Şəmkir şəhərinin qaranlıq səhifələrinə işıq saçmaqla yanaşı, həm də orta əsr Azərbaycan şəhərini səciyyələndirmək, VIII-XIII əsrlərdə Azərbaycanda urbanizasiya proseslərinin başlıca xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək baxımından böyük önəm daşıyır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində üzə çıxarılmış istehkam qalıqları, məişət obyektləri, şəhər abadlığı ilə bağlı qurğular Arran memarlıq məktəbinin yüksək səviyyəsini nümayiş etdirir.

Arxeoloji qazıntılar nəticəsində şəhər yerindən əldə olunan tapıntılar: əmək alətləri, silahlar, məişət avadanlığı, yüksək sənətkarlıq nümunələri bəzək-lər və sikkələr ümumazərbaycan səciyyəsi daşımaqla yanaşı həm də məhəlli xüsusiyyətləri ilə diqqəti çəkir.

Yuxarıda qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla jurnalımızın hazırkı sayı Şəmkir bölgəsinin abidələrinin arxeoloji tədqiqinin uğurlu nəticələrinə həsr olunmuşdur. Bölgənin tunc dövrü abidələrindən Zəyəmçay nekropolu, e.ə.V-IV əsrlərə aid, Qaracəmirli kəndi yaxınlığında tədqiq olunan nəhəng saray kompleksi, keçən əsrin 70-ci illərində rayonun arxeoloji öyrənilməsi tarixi, Şəmkir şəhər yerində aparılan arxeoloji qazıntıların ilkin yekunları, bu abidədə üzə çıxarılmış təndirlər, arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış zoomorf elementli saxsı və metal məmulatı, müxtəlif təyinatlı sümük məmulatı, üzərində insan əlinin əksi, heyvan pəncəsinin izi olan, ox işarəsi qazılmış, yazı həkk edilmiş bişmiş kərpic nümunələri, epigrafiq tapıntılar, sikkələr, şəhərin ticarət əlaqələri təqdim olunan məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

ORTA ƏSR ŞƏMKİR ŞƏHƏR YERİNİN ARXEOLoji TƏDQIQİNİN İLK YEKUNLARI

Tarix Dostiyev

(Azərbaycan MEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu)

Orta əsr coğrafiyaşünasları Azərbaycanın orta dərəcəli, abad və nemətlərlə zəngin şəhərləri arasında Şəmkir şəhərinin də adını çəkirlər (1, s. 89, 110, 129-130). Yazılı qaynaqlardan məlum olur ki, ərəb fəthləri dövründə Şəmkir şəhər kimi mövcud idi. IX əsr tarixçisi Əhməd əl-Bəlazuri qeyd edir ki, Salman ibn Rəbiə əl-Bahili qədim şəhər hesab olunan Şəmkiri fəth etdi. Şəmkir savartilər onu dağıdıb viran qoyanadək gur və abad şəhər idi. Hicri 240-cı ildə (854/855) sərkərdə böyük Buğa şəhəri bərpa etdi, burada islamı qəbul etmiş xəzərləri yerləşdirdi. Bərdə tacirlərindən buraya köçürtdü və şəhəri xəlifənin şərəfinə Mütəvəkkiliyə adlandırdı (2, s. 13-14). Tədqiqatçılar savartilərin Şəmkir şəhərini dağıtmasını 752-ci ilə aid edirlər (3, s.349). Böyük İpək yolu üzərində yerləşən Şəmkir şəhəri IX əsrin ikinci yarısı – X əsrdə yüksəliş keçirərək mühüm sənətkarlıq və ticarət mərkəzinə çevrilmiş, müxtəlif növ yun məmulatı və keyfiyyətli bıçaqlar istehsalı üzrə böyük şöhrət qazanmış (4; 5), XI-XII əsrlərdə çiçəklənmə çağını keçirmişdir. Monqol istilasından Şəmkir şəhərinin taleyində faciəli olmuş, 1235-ci ildə inadlı müqavimətdən sonra şəhəri zəbt edən monqollar əhali-ni qılıncdan keçirmiş, şəhəri xarabazara çevirmişlər. XIV əsrin əvvəllərində şəhərdə həyatı canlandırmağa cəhd göstərilərsə də, uğursuz olmuşdur.

Orta əsr Şəmkir şəhərinin xarabalıqları Şəmkirçayın sol sahilində, Azərbaycan Respublikasının Şəmkir rayonunun Muxtariyyə kəndinin şimalında, 40°45', 46°07' koordinatlarda, dəniz səviyyəsindən 316, 3 m hündürlükdə yerləşir. Vaxtilə qaynar həyatın çağladığı şəhərdən bu günə uçmuş, dağılmış istehkam qalıqları, keçmiş tikintilərdən xəbər verən ayrı-ayrı hörgü qalıqları, təpəciklər qalmışdır. Şəhər xarabalıqlarında addım-baş şirli və şirsiz saxsı qabların xırdalanmış fraqmentlərinə, ara-sıra istehsal tullantılarına, mis sikkələrə rast gəlinir. Şəhərin qədim tarixi ilə bağlı maddi mədəniyyət qalıqları – ictimai-dini binaların, yaşayış evlərinin, döşənmiş küçə və meydanların, şaxələnmiş su təchizatı sisteminin, sənət istehsalı ilə bağlı emalatxanaların qalıqları, müxtəlif təyinatda alət və silahlar, çeşidli məişət avadanlığı, bəzək əşyaları torpaq qatları altında qalmaqdadır. Arxeoloji qazıntılar torpağın qoruduğu həmin maddi mədəniyyət qalıqlarına ikinci həyat verə bilər.

Orta əsrlərdə şəhərlər adətən üç topoqrafik hissədən ibarət olurdu: narin-qala (içqala), şəhristan (içərişəhər) və rabad (bayırşəhər). Şəmkir şəhər xarabalıqlarında istehkam qalıqları nisbətən yaxşı mühafizə olunduğundan şəhristan və narinqalanı vizual izləmək mümkündür. Şəhər xarabalıqlarının qala divarları

ilə əhatə olunan sahəsi (şəhristan) 28 hektar ərazini əhatə edir, qərb-şərq istiqamətində olmaqla planda dördbucağa yaxın formadadır (şəkil 1). Narınqala şəhristanının şərqində, Şəmkirçayın sahilində, çay yatağından 8,5 m hündürlükdə yerləşməklə 1 hektara yaxın sahəyə malikdir. Şəhristanının divarlarında qala darvazalarının yerini çətinlik çəkmədən müəyyənləşdirmək olur. Vizual müşahidə əsasında belə qənaətə gəlmək olur ki, şəhərin hər bir divarında olmaqla dörd qapısı olmuşdur.

Şəkil 1.

Şimal divarından bayırda, şəhristandan şimal-şərqdə müasir qəbiristanlıq yerləşir. Burada çaydaşı və bişmiş kərpicdən kirəc məhlulunda inşa edilmiş orta əsr tikililərinin qalıqları bu gün də qalmaqdadır. Orta əsrlərə aid mədəni təbəqə yatımının varlığı şəhristandan cənubda, müasir kənd ərazisində də qeydə alınıb. Rabadın qala divarları ilə əhatə olunmasını təsdiq və ya inkar etmək çətindir.

Şəhər xarabalıqlarından, narınqaladan şərqdə, Şəmkirçayın yatağında orta əsr körpülərinin qalıqları yerləşir. Onlardan nisbətən qədimi (ehtimal ki, XI əsr) bişmiş kərpic, ağ puç daş və çaydaşından keyfiyyətli yapışdırıcı məhlulda qarışıq hörgü texnikası ilə hörülərək şəhristana istiqamətlənmişdir. Qalıqlar bu körpünün çoxaşırmalı olduğunu düşünməyə əsas verir.

Orta əsr Şəmkir şəhər xarabalıqları haqqında məlumat hələ XIX əsrin birinci yarısında elmi dövriyyəyə daxil edilsə də, burada geniş arxeoloji tədqiqatlar XXI əsrin ilk on illiyində başlamışdır. Rusiya ordusunda xidmət edən

Don Juan van Halen 1820-ci ildə bir tacirdən Şəmkir şəhər xarabalıqlarından tapılmış Makedoniyalı İsgəndərin gümüş pulunu almışdır. 1826-cı ildə Eyxvald, daha sonra isə N. Florovski şəhər xarabalığına baxış keçirmiş, sonuncu Şəmkir minarəsinin geniş təsvirini vermişdir (6, s. 363-364). B.Dorn 1875-ci ildə Sankt-Peterburq şəhərində çap olunan “Kaspi” əsərində bu abidədən də bəhs etmişdir. Keçən əsrin 30-cu illərində Y.A. Paxomov şəhər xarabalıqlarına baxış keçirmiş, 70-80-ci illərdə burada memarlar tədqiqat işləri aparmış və həmin tədqiqatların yekunu olaraq şəhərin plan quruluşuna dair fikirlər söyləmişdilər. 1970-ci ildə arxeoloq Qara Əhmədov və epigrafiya Məşədixanım Nemət Şəmkir şəhər yerində olmuş, M.S.Nemət buradan tapılmış kufi xətlə, ərəbdilli kitabəni oxumuşdur (7). 1975-ci ildə o zaman fəaliyyət göstərən Şamaxor arxeoloji ekspedisiyasının üzvləri şəhər xarabalıqlarına baxış keçirmişdir. 2001-ci ildə isə Azərbaycan-amerikan arxeoloji ekspedisiyası burada kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri görmüşdür. 2006-cı ildə AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu abidənin şəhristan sahəsində yoxlama qazıntısı aparmış, abidənin mədəni təbəqəsinin xarakteri müəyyənləşdirilmişdir. 2007-ci ildən isə AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm nazirliyi və Regionların İnkişafı İctimai Birliyinin birgə layihəsi üzrə geniş miqyaslı arxeoloji qazıntı işlərinə başlanılıb. 2006-2008-ci illərdə Şəmkir şəhər yerində altı sahədə qazıntı işləri aparılıb.

Şəkil 2.

I qazıntı sahəsi Şəmkir şəhər yerinin şəhristan hissəsində, narınqalanın cənub-qərb bürcündən 130 m qərbdə yerləşir və 16 kv m sahəni əhatə edir. Əslində bu yoxlama qazıntısı idi. Onun başlıca məqsədi abidənin mədəni təbəqəsinin stratigrafiyasını, mədəni mənsubiyyətini və xronoloji çərçivəsini müəyyənləşdirmək idi.

İlk üç təpkeşin götürülməsi mədəni təbəqə yatımının 60 sm dərinliyədək tamamilə dağıdılaraq qarışdırıldığını göstərdi. Mədəni təbəqə yatımının pozulmamış qatı dördüncü təpkeşdə, 66-68 sm dərinliklərdən izlənilmişdir. Üst inşaat qatında bünövrə və divar qalıqları üzə çıxarılıb tədqiq edilmişdir (şəkil 2). Şərq-qərb istiqamətində yerləşmiş bünövrənin eni 80-82 sm idi. Cənub-qərbdən şimal-şərqə istiqamətlənmiş divarın kərpic hörgüsünün üç cərgəsi tam, dördüncü cərgəsi isə qismən salamat qalmışdı. Divarın eni 68-70 sm təşkil etməklə üç kərpicin yanaşı qoyulması ilə tikilmişdi. Divar üçün eni 80 sm olan, iri və orta ölçülü çaydaşlarından bünövrə qoyulmuşdu. Stratigrafik müşahidə, əldə olunan arxeoloji materialların təhlili -150 sm dərinliyə qədər mədəni təbəqə yatımında XI-XII əsrlərin tikili qalıqlarının və maddi mədəniyyət nümunələrinin yerləşdiyini söyləməyə əsas vermişdir.

XI əsrin tikililərinin bünövrələri götürüldükdən sonra mədəni təbəqənin alt inşaat qatında iki təndirxana və quyular üzə çıxarılıb tədqiq edilmişdir. VIII əsrə aid edilən, -212 sm dərinlikdə aşkarlanan iri təsərrüfat quyusu quruluşu və tapıntıların zənginliyi ilə fərqlənmişdir. Planda düzgün olmayan dairə formasında, diametri ağzında 187-197 sm olan bu quyunun divarları tədricən aşağıya doğru konusvari genişlənilib -340 sm dərinlikdə 220 sm-ə çatırdı. Daha sonra quyular divarları çıxıntı yaradaraq daralır və silindrik biçimdə -448 sm dərinliyə qədər davam edirdi. Quyunun dibində diametri 160 sm idi. Quyudan müxtəlif təyinatlı dəmir məmulat, misdən bəzək əşyası, şirsiz saxsı məmulat, xüsusilə çoxlu şüşə qab qırıqları, dən daşı fragmenti tapılıb.

Stratigrafik yoxlama qazıntısından əldə olunmuş arxeoloji materiallar arasında saxsı məmulat tam üstünlük təşkil edir. Şirsiz saxsı məmulat küp, səhəng, bardaq, küpə, güvəc, qapaq, çıraq, şarkonusvari və s. qab qırıqlarından ibarətdir. Şirli saxsı məmulatı əsasən boşqab, kasa, piyalə, dopudan ibarət olub açıq sarı, yaşıl və firuzəyi şirlə şirlənmişlər.

Beləliklə, 2006-cı ildə orta əsr Şəmkir şəhər yerində I sahədə aparılmış arxeoloji qazıntı şəhərin şəhristan hissəsində mədəni təbəqə yatımının 2,2 m-dən artıq olduğunu, burada VIII əsrin sonundan XIII əsrin ilk qərinəsinə qədər intensiv şəhər həyatının varlığını təsdiqlədi.

Narınqaladan cənubda, şəhristanın şərq divarından 40 m aralıda, Şəmkirçayla qala divarı arasındakı ərazidə mədəni təbəqənin varlığını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə 25m² sahəni əhatə edən II qazıntı qoyulmuş, üst qatda, I təpkeşdə bişmiş kərpic ovuntularına, seyrək saxsı qab qırıqlarına rast gəlinib. 20-80 sm dərinliklərdə isə heç bir orta əsr maddi mədəniyyət nümunəsinə rast

gəlinmədiyindən bu sahədə qazıntı işləri dayandırılmışdır. Görünür, bu ərazidə orta əsrlərdə yaşayış olmamış və müvafiq olaraq mədəni təbəqə yatımı əmələ gəlməmişdir.

Narınqalanın şərq divarının tədqiqi məqsədi ilə 2007-ci ildə uzunluğu 80m, eni 4m olmaqla divarın bayır tərəfində III qazıntı qoyulmuş, tədqiqatın gedişatında qazıntı sahəsinin eni bəzi yerlərdə 10m- dək genişləndirilmişdir. 2008-ci ildə isə III qazıntının uzunluğu 160m-ə, sahəsi isə təxminən 1500m² çatdırılmışdır. Qazıntı işləri nəticəsində 140m-dən artıq məsafədə narınqalanın şərq divarı torpaq qalaqlarından təmizlənib. Divar bünövrəyədək tədqiq edilib. Təmizlənib üzə çıxarılmış qala divarının qalıqlarının hündürlüyü 5-7,5m arasında dəyişir (şəkil 3). III qazıntı sahəsində aparılmış arxeoloji qazıntılar narınqalanın plan quruluşuna, konstruktiv xüsusiyyətlərinə dair olduqca qiymətli faktik materiallar verib, memarların əvvəllər apardıqları tədqiqatlara əsasən irəli sürdüləri nəticələrin qüsurlarını üzə çıxarıb. Narınqalanın şərq divarı mərkəzi və künc bürcləri, düzbucaq biçimli divara dayaq (kontrforslar) ilə möhkəmləndirilmişdir.

Qala divarının ucaldılmasında bişmiş kərpic, çaydaşı və yerli ağ daş (Zəyəm daşı), əhəngli məhluldan istifadə olunmuşdur. Qala divarları təmizlənərək götürülən mədəni təbəqə inşaat materialları – çaydaşı, bişmiş kərpic və ağ daşlardan, əhəng, kərpic ovuntusu, çinqil qatları ilə zəngindir. Mədəni təbəqənin qalınlığı qazıntı sahəsinin müxtəlif kvadratlarında fərqli olub bəzi yerlərdə 7- 7,5m – ə çatır. Buradan XI – XIII və XIX əsrlərin müxtəlif maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır. Mədəni təbəqənin 2m, bəzi yerlərdə daha artıq qatı bişmiş kərpiclərin, kərpic parçalarının və əhəng topalarının, qatlarının zənginliyi ilə fərqlənir. Stratiqrafik dəlillər bu təbəqənin qısa zaman kəsiyində yarandığını göstərir. Bu inşaat materialları qalaqlarının qala divarının XIII

Şəkil 3.

əsrdə monqol hücumu zamanı dağılması nəticəsində əmələ gəlmiş ehtimal olunur. 29 sayılı kvadratda 2,2m enində sahə qazılmadan saxlanılmış, yan kəsiklərdən stratiqrafik müşahidə üçün imkan yaranmışdır. Bu hissədə təbəqə yatımının qalınlığı 5m-dən artıqdır. Üst, 1m qalınlıqda təbəqə tərkibində çaydaşları, təkbir bişmiş kərpic parçaları olan yumşaq torpaq qatı ilə səciyyələnir. 1,1-3,5m dərinliklərdə, yəni 2,5m qalınlıqda təbəqə inşaat materialları- bişmiş kərpic və onun qırıqları, çaydaşı, yerli ağ daş qırıqvarı, əhəng ovuntusu və hörgü məhlulu qalıqları ilə zəngin olub, içərisində heç bir alət, məişət avadanlığı, bəzək əşyası və digər maddi mədəniyyət nümunəsinə rast gəlinmir. Bu töküntü qatı uzun müddət ərzində, tədrici deyil, qısa zaman kəsiyində, bir neçə gündə güclü dağıntı nəticəsində əmələ gəlib. Görünür, bu təbəqə monqol işğalı ilə bağlıdır. Alt, qalınlığı 1,5m olan təbəqə çınqilliqumlu, tərkibində əsasən XI-XIII əsrin əvvəllərinin maddi mədəniyyət nümunəsi olan torpaq qatı ilə səciyyələnir.

IV qazıntı sahəsi narınqalanın içərisində, onun şərq tərəfində 1300m² sahəni əhatə edir (şəkil 4). Burada qalınlığı bəzi yerlərdə 6m-ə çatan mədəni təbəqə yatımı qeydə alınmışdır. Üst mədəni təbəqədə XIX əsrə aid rus hərbiçilərinin istifadə etdikləri binanın qalıqları təmizlənərək öyrənilmişdir. Bina eyni ölçülü 2 otaq və dəhlizdən ibarət olmaqla 188,8m² sahəyə malik idi. Onun bünövrəsi çaydaşından, divarları çaydaşı və bişmiş kərpicdən hörülmüşdür. Cənubdakı otağın döşəməsi taxtadan idi. Döşəmədən altda zirzəmi yerləşirdi. Dəhliz və şimaldakı otağın döşəməsi bişmiş kərpiclə döşənmişdir. Binanın qarşısında yün-

Şəkil 4.

göl, ağac konstruksiyalı eyvan var imiş. Qazıntı zamanı eyvanın səkisi və örtüyünü saxlayan dirəklərinin qalıqları üzə çıxarılıb. Binanın və eyvanın dam örtüyü, görünür, şirsiz kirəmitlərdən qurulubmuş. Eyvanın qarşısında minik heyvanlarının bağlanması və yemlənməsi üçün düzəldilmiş axurun qalıqları da üzə çıxarılıb.

Qalınlığı 5 m-ə çatan alt, orta əsr təbəqəsində istehkam qalıqları, təsərrüfat və məişət təyinatlı tikililər üzə çıxarılmışdır. İlk növbədə qeyd edək ki, IV qazıntı sahəsində narınqalanın şərq divarı içəri tərəfdən 72m uzunluqda açılaraq təmizlənmişdir (şəkil 5). Məlum olmuşdur ki, narınqalanın şərq divarının eni 3,5-4m, divara dayaq (kontrfors) hissədə isə 5,3 m.

Narınqalanın içərisində, IV qazıntı sahəsində daha bir qalanın qalıqları aşkar edilib tədqiq olunmuşdur. Həmin qalanın şərq divarı demək olar ki tam, cənub divarı qismən izlənilmişdir. Şərq divarı 2 yarım dairəvi künc və düzbucaqlı mərkəzi bürclə möhkəmləndirilmişdi. Uzunluğu şimal-şərq bürcdən cənub-şərq bürçə 53,4m. Şimal-şərq bürcdən mərkəzi bürçə 16,8m, mərkəzi bürcdən cənub-şərq bürçə 17,6m. Mərkəzi bürcün uzunluğu 7,05-7,4m olmaqla yuxarıya doğru daralır. Bu istehkam tikilisinin hörgüsündə zəlzələyə qarşı ağac qurşaqlardan istifadə də qeydə alınmışdır. Ağac qurşaqlar daş hörgüdən çiy kərpic hörgüyə keçiddə yerləşdirilmişdir. Daş hörgüdən kərpic hörgüyə keçiddə üfqə atılmış tirlərin qalıqları qalmışdır. Şərq divarında bürcdən 1,2m şimalda isə tir qalığı altında diametri 16sm olan şərq-qərb istiqamətində atılmış başqa bir tir yeri vardır. Şərq divarında çiy kərpic hörgü sonradan təmir zamanı bişmiş kər-

Şəkil 5.

piclə üzlüklənmişdir. Bişmiş kərpiclə üzlüyün qalıqları divarın müxtəlif yerlərində fərqli olub, hündürlüyü 1,35m-dən 2,18m-dək dəyişir. Diqqəti çəkən bürədən 6,4m şimalda bişmiş kərpicdən üzlük hörgünün daş hörgüdən 20sm şərqə, bayıra çıxmasıdır. Çıxıntı altında daş hörgünün olmaması təmir işlərinin aparıldığı zaman mədəni təbəqə yatımının daş hörgü bitənədək qalxdığını və bişmiş kərpic hörgüsünün o zamankı yer səviyyəsinə uyğun düzüldüyünə dəlalət edir. Beləliklə, bişmiş kərpic hörgünün sonrakı təmir işləri zamanı yerinə yetirildiyini və üzlük rolunu oynamasının şahidi oluruq. Diqqətəlayiq haldır ki, arxeoloji qazıntılar zamanı təmir işlərinə dəlalət edən qalıqlar da üzə çıxarılıb. Cənub-şərq bürənin qarşısında 1,7m uzunluqda, 1,25-1,35m enində, 16-22sm qalınlıqda kirəc qatı, üst-üstə yığılmış, amma hansısa səbəbdən işlədilməmiş bişmiş kərpic qalağına rast gəlinmişdir. Kirəc qatından götürülmüş nümunənin fiziki-kimyəvi, rentgen faza, termiki analiz üsullarından istifadə olunmaqla aparılmış analizi həmin yapışdırıcı məhlulun əsasının gips təşkil etməklə tərkibində həm də kalsit və kvars, az miqdarda çöl şpatı olduğunu göstərmişdir. Ümumilikdə bişmiş kərpiclə üzlük hörgü səliqəsiz icra olunmuşdur. Divarın bayıra ayrılığı da buna dəlalət edir. Divarda diametri 25sm olan şaquli tir yerinin qalması vaxtilə onun dirəklə əlavə möhkəmləndirildiyini düşünməyə əsas verir.

6a və 6b kvadratlarında qalanın şərq divarına perpendikulyar birləşən, cənub divarına paralel, eni 1,7m olan çiy kərpicdən hörülmüş divar qalığı üzə çıxarılıb. Hazırda onun təmizlənmiş hündürlüyü 1,1m təşkil edir. Diqqətəlayiqdir ki, bu qalanın şərq divarında, çiy kərpic hörgüdə dərinliyi 2,8m olan quyu aşkarlanıb təmizlənmişdir. Həmin quyudan dəmir qın, bıçaq qırıqları, şirsiz saxsı səhəng, dar boğazlı bardaq, çırağ nümunələri, monoxrom və polixrom şirli saxsı qablar, fayans kasa qırıqları, şüşə qab və bilərzik qırıqları tapılıb. Tapıntılar əsasən IX-X əsrlər üçün səciyyəvidir.

IV qazıntı sahəsində Orta əsr təbəqəsində üzə çıxarılmış IX-X əsrlərə aid təndirxana diqqətəlayiq qalıqlardan sayıla bilər (şəkil 6). Təndirxana çay daşları ilə hörülmüş divarla əhatələnmişdir. Burada 3 təndir qalığı və çirklı suyun hopdurulması üçün quyu aşkar edilib təmizlənmişdir. Təndirlər kiçik ölçülü olub diametrləri 48-52sm, salamat qalmış divarlarının hündürlüyü 44-48sm. Kompleksə daxil olan quyunun diametri ağzında 90sm, dibində 1m idi. Dərinliyi isə 1 metr 92sm idi. Quyunun ağzı hörülmüş, üstü uzun yastı daş və böyük ölçülü bişmiş kərpiclərlə örtülmüşdü. Quyunun mərkəzində yerləşdirilmiş kərpicin ortasındakı 9sm diametrində deşik suyun quyuya axmasını təmin etmişdir. Kompleksin sahəsi yastı daşlar və bişmiş kərpiclərlə döşənmişdi. Kompleksdən cənubda daha bir oxşar tikinti qalıqları üzə çıxarılmışdır.

IX əsrə aid edilən bişmiş kərpiclə inşa olunmuş kiçik bir tikintinin qərb divarında eni 60sm olan qapı vardı. Şərq divarı isə sonrakı dövr tikintiləri za-

manı tamamilə dağıdılmışdı. Onun döşəməsi bişmiş kərpiclə səliqə ilə döşənərək üzərinə kirəclə suvaq çəkilmişdir.

Narınqalanın şimal-şərq bürcünü, şimal divarının öyrənmək məqsədilə Şəkil 6. dən, şərq tərəfdə III qazıntı ilə birləşən V qazıntı sahəsinin əvvəlcə 32m, eni 20m idi. Sonradan şəhristanın qala divarının üzə çıxarılması və tədqiqi ilə bağlı olaraq bu qazıntı sahəsi 8m enində olmaqla daha 16m şimala genişləndirilmişdir.

Qazıntı zamanı narınqalanın şimal-şərq bürcündən 17m qərbdə daha bir bürcün qalıqları üzə çıxarılıb. O yarım dairəvi formadadır və daha çox dağıntıya məruz qalıb. Narınqalanın şimal-şərq bürcünün, eləcə də şimal divarının tədqiqi burada monqol işğalı zamanı böyük dağıntının törədildiyini və qala divarlarının uzun müddət xarabalıq halında qaldığını göstərir. Sonradan burada bərpa və təmir işləri aparılmış, bərpa zamanı bürcün hörgüsündə çaydaşı və bişmiş kərpic parçalarından istifadə edilmişdir. Hörgü adi palçıqla icra olunmuş, kobudluğu və bəsitliyi ilə əvvəlki hörgüdən aydın şəkildə fərqlənir. Bu zaman bürcələr arasındakı divar və yeni açılmış bürc isə çiy kərpiclə hörülmüşdür. Hörgü çox pis mühafizə olunmuş, xüsusilə şimal cərgələr uçub dağılmışdır. Qazıntı zamanı Narınqalanın şimal-şərq bürcündən divara keçiddə kiçik kül quyusu aşkarlanmışdır. Onun diametri 1m, dərinliyi 60sm idi. Quyu içərisində bir neçə heyvan sümüyü və saxsı parçasının olduğu kömür qırıntıları, kül ilə dolu idi.

V qazıntı sahəsində həm də şəhristanın qala divarının tədqiqinə başlanıb. Burada şəhristanın qala divarının narınqalanın şimal–şərq divarına birləşməsi faktı üzə çıxarılıb. Narınqalanın şimal–şərq bürcünün qalıqları ilə şəhristanın bürcünün qalıqlarının səviyyəsi arasındakı fərq 2m-dən artıqdır. Bu isə qazıntılara qədər şəhristanın müşahidə olunan bürcünün narınqalanın şimal – şərq bürcü kimi qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar zamanı isə tamamilə fərqli mənzərə üzə çıxarılıb. Məlum olub ki, narınqalanın şimal–şərq bürcünün qarşısında şəhristanın ona birləşən yarımdayrəvi bürcü və şimal divarına paralel şəhristanın qala divarı vardır. Şəhər bürcünün qövsü 29,5m olub cənub tərəfdə bucaq altında dönərək narınqalanın bürcünə birləşir. Bürcün salamat qalmış hörgüsünün hündürlüyü 5,6m. Şəhristanın qala divarı narınqalanın şimal divarından 4,05-4,5m aralı olmaqla 14m uzunluqda ona paralel yerləşir, sonra isə şimala dönür (şəkil 7). Bu hissədə divarın salamat qalmış qalıqlarının qalınlığı hörgünün üst cərgələrində 1,8-2m və aşağıya doğru tədricən eniləşir. Şimala dönən şəhristan divarı V qazıntı sahəsində 25,4 m uzunluqda izlənilmişdir (şəkil 8). Şəhristanın şərq divarı da narınqala divarı ilə eyni üslubda, Arran memarlıq məktəbi üçün səciyyəvi olan bişmiş kərpic, çaydaşı və yerli ağ puç daşdan istifadə etməklə kombinə edilmiş hörgü ilə inşa olunmuşdur. Arxeoloji qazıntılar monqol işğalı zamanı düşmənin şəhristanın qala divarını dağıdıb şəhərə daxil olduğu yeri də müəyyənləşdirmək üçün əsas yaradıb. Diqqəti çəkən faktlardan biri də şəhristanın narınqalaya birləşən bürcünün hörgüsünün divar hörgüsünə nisbətən fərqli olmasıdır. Ehtimal etmək olar ki, o sonradan tikilmiş və yaxud dağıldıqdan sonra yenidən əsaslı şəkildə təmir edilmişdir. V qazıntı sahəsində arxeoloji qazıntılar sona yetmədiyindən, həmin his-

sənin təmizlənməsi davam etdiyindən bu məsələ hələlik tam aydınlaşdırılmayıb. Şübhəsiz ki, davam edən arxeoloji qazıntılar bu məsələyə aydınlıq gətirəcək.

V qazıntı sahəsində, yeni artırılmış kvadratlarda çoxlu metal pasa qalıqlarının aşkarlanması diqqəti çəkir və XI-XII əsrlərdə burada dəmirçiliklə bağlı istehsalın mövcudluğuna dələlət edir. Buradan, bürc yaxınlığından habelə monqol işğalı zamanı həlak olan və uçmuş divar töküntüləri altında qalan döyüşçülərin skelet qalıqları aşkarlanmışdır.

Şəhristanın şimal-şərq sektorunda, şəhər qala divarlarından 15m aralıda şimal-şərq cənub-qərb istiqamətində yerləşən, uzunluğu 36m, eni 14m olan təpəlik sahə diqqəti cəlb etmiş, onun xarakterini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə uzunluğu 32m, eni 2m olan yoxlama qazıntısı qoyulmuşdur. İlkən nəticələr əsasında cənub tərəfdə yoxlama xəndək qazıntısı 10m qərbə və 10m şimala genişləndirilərək VI qazıntı sahəsinə çevrilib. Burada mədəni təbəqədə tikili qalıqları üzə çıxarılıb. Divarlardan birinin uzunluğu 4,5m, təmizlənmiş hündürlüyü isə 1,8m. Digər divarın qalıqları 2,4m uzunluqda, 1,3m hündürlükdə izlənilmişdir. Onun qarşısında eni 70 sm olan səkiyəbənzər çıxıntı vardır. Divarlar əsasən çaydaşından hörülüb. Üzərinə kirəclə suvaq çəkilib. Qazıntı sahəsindən, xüsusilə çoxlu inşaat materialları, o cümlədən səliqə ilə yonulmuş yerli ağ daş tapılıb. Xeyli miqdarda səliqə ilə yonulmuş yerli ağ daşın tapılması bu tikintidə həmin inşaat materialından istifadə edildiyinə dələlət edir. VI qazıntı sahəsində tikinti qalıqlarının təmizlənməsi və arxeoloji tədqiqi davam edir.

Orta əsr Şəmkir şəhər yerində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində üzə çıxarılan tikili qalıqları, ilk növbədə istehkam qalıqları şəhərdə inşaat sənətinin

Şəkil 7.

yüksək səviyyəsindən xəbər verir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, arxeoloji qazıntılar nəticəsində narınqalanın şərq divarı bütünlüklə, şimal divarı qismən torpaq qalıqlarından təmizlənmiş, şərq divarı bünövrəyədək tədqiq edilmişdir.

Məlum olmuşdur ki, qala divarında bünövrə və kürsülük ərazinin relyefindən, xam torpağın xarakterindən asılı olaraq fərqli olmuşdur. Şimal-şərq bürcündə səliqə ilə yonulmuş yerli ağ daşlardan və iri çaydaşlarından, keyfiyyətli əhəngli, gilli yapışdırıcı məhlulla qoyulmuş bünövrə kürsülüklə vahid konstruksiya təşkil edirdi və iki pilləli idi. Belə quruluş divarın dayanıqlığını artırır, onun antiseysmik imkanlarını gücləndirirdi. Bünövrə və kürsülüyn hündürlüyü 1,5m-ə çatırdı. Mərkəzi bürc və ona birləşən divarlar sahəsində torpaq qatı qaya sərtliyi və möhkəmliyinə malik olduğundan burada əsaslı bünövrə və kürsülüyə ehtiyac duyulmamış, bünövrə əvəzinə səthi hamarlamaq məqsədi ilə divarın altına qalınlığı 10 sm olan çox möhkəm, betonabənzər məhlul verilmiş, sonradan divar hörgüsünə başlanılmışdır.

Narınqalanın şərq divarı bürcələr və düzbucaq biçimli divara dayaqlarla (kontrforslarla) möhkəmləndirilmişdir. Şimal-şərq bürcündən cənub-şərq bürcünün kənarına qədər 148m. Şimal-şərq bürcdən mərkəzi bürcə qədər məsafə 41,3m, mərkəzi bürcdən cənub-şərq bürcə qədər isə 49,9metrdir. Şimal-şərq

Şəkil 8. kəzi bürc arasında yerləşən divara dayaqın uzunluğu 13,1m, çıxıntısı 1,55m. Mərkəzi və cənub-şərq bürcələri arasında yerləşən divara dayaqın uzunluğu 15,3m, çıxıntısı 1,55m. Hər iki divara dayaq düzbucaq biçimlidir. Şimal-şərqdəki künc bürcü ənənəvi formada olmayıb uzunsov-qövsvari, şimalda yarım dairəvi formadadır. Onun qövsünün uzunluğu 37,7 m. Şimal-şərq bürcünün kürsülükdən ciy kərpic hörgüyə qədər hündürlüyü 6,3m. Çiy kərpic hörgü təmirlə bağlı olub, əsasən, bürcün yarım dairəvi hissəsində qalıb. Mərkəzi və cənub-şərq bürcələri ənənəvi yarım dairəvi formalıdırlar. Qala divarının ucaldılmasında bişmiş kərpic, çaydaşı və ağ puç daş, yüksək keyfiyyətli gilli-əhəngli yapışdırıcı məhluldan istifadə olunmuşdur. Bişmiş kərpic və ağ puc daş həm də üzlük materialı kimi işlədilmişdir. Ağ puc daşlar 60x45; 59x43; 59x47; 63x42; 72x45; 57x38; 77x35; 49x37; 50x52; 55x27; 61x32sm və s. ölçüdədirlər.

Ustalar divarın üzlüyünə xüsusi diqqət yetirmişlər. Bişmiş kərpic, çaydaşı və ağ puç daşdan yüksək peşəkarlıqla istifadə divarın monumentallığını və bədii-estetik təsir gücünü artırmışdır. Qarışıq hörgüdə daş və bişmiş kərpic cərgələrinin növbələşməsi, polixrom divar səthində ağ-boz, göy və qırmızı-çəhrayı rənglərin ritmik dəyişməsi göz oxşayır, seyrçidə xoş ovqat yaradır. Divarın içərişi isə bişmiş kərpic və çaydaşından gilli-əhəngli birləşdirici məhlulla hörülmüş və üzlük divarlar arasına çaydaşları tökülərək yüksək keyfiyyətli yapışdırıcı məhlulla doldurulmuş, nəticədə möhkəm kütlə əmələ gəlmişdir.

IX-XIII əsrlərin mülki tikililəri əsasən 22x22x5sm, 23x23x5sm, 23,5x23,5x5sm, 23,5x23,5 x5,5sm ölçüdə bişmiş kərpiclərdən və çaydaşından

əhəngli yapışdırıcı məhlulda inşa olunmuşdur. Diqqəti çəkən IX-X əsrlər təbəqəsində 43x43x7sm, 45x45x6sm, 45x45x7sm ölçüdə iri bişmiş kərpiclərə rast gəlinməsidir. Belə kərpiclərdən beş ədədi üst-üstə qoyulmuş şəkildə qazının cənub tərəfində, 1a kvadratında üzə çıxarılıb. Azərbaycanda belə iri ölçülü kərpiclərdən istifadə IV-VII əsrlər üçün səciyyəvidir.

2007-2008-ci illərdə Orta əsr Şəmkir şəhər xarabalıqlarında aparılan arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində şəhər abadlığına dair maraqlı faktik materiallar əldə olunmuş, mühəndis qurğularının qalıqları üzə çıxarılmışdır. Şəhristanın qərb divarına paralel aşkarlanmış kəhriz, narınqalada üzə çıxarılmış kanalizasiya xətti bu qəbildəndir.

Şəhristanın qərb divarı qalıqlarından 20 m aralı, ona paralel, şəhərin rabad sahəsində aşkarlanıb tədqiq edilən kəhriz qalıqları şəhər sakinlərinin içməli su ilə təchizində kəhrizlərdən istifadə olunduğunu göstərir. Kəhrizin kürəsi bişmiş kərpiclə bağlı şəkildə hörülüb. Onun eni 82 sm, hündürlüyü 51sm. Kəhrizin yoxlama quyusu, aşağı genişlənən konus şəkilində olub, dərinliyi 1,45m, diametri ağzında 43sm, dibində 82sm. Quyu bişmiş kərpiclə səliqə ilə hörülüb (şəkil 9).

Narınqalada orta əsr təbəqəsində aşkar edilmiş, IX-X əsrlərə aid kanalizasiya xətti böyük elmi əhəmiyyətə malikdir və yüksək şəhər mədəniyyətindən xəbər verən maddi dəlildir. IV qazıntı sahəsinin 1c kvadratında qərb tərəfdən gələn əsas xəttə cənubdan yan xətt qoşulur. Əsas xətdə kanalın eni 35sm, yan xətdə isə 23sm. Kanalizasiya, bişmiş kərpic, çaydaşı və yastı ağ daş lövhələrdən istifadə etməklə kürəbənd üsulu ilə qurulmuşdur (şəkil 10).

Arxeoloji qazıntılar nəticəsində orta əsr təbəqəsindən əldə olunmuş tapıntılar əmək alətləri və silah nümunələrindən, inşaat materialları və məişət

Şəkil 9.

əşyalarından, şirli və şirsiz saxsı, fayans qab nümunələrindən, metal, sümük və şüşə məmulatdan, bəzək əşyalarından, mis sikkələrdən ibarətdir. Mavi şirli

Şəkil 10. qmentləri də maraqlı tapıntılardandır. Əmək alətləri içərisində luq təşkil edirlər. Polifunksional əmək aləti olan bıçaqlar ölçü və formalarına görə fərqlənirlər (tablo I). Qarmaqlar da çox tapılır və onlar müxtəlif ölçüdədirlər. Məişətdə işlədilən ərsinlər bir nüsxə ilə təmsil olunub. Tapıntılar arasında dəmir və misdən hazırlanmış bizlər də vardır. Daş alətlərdən kirkirə daşının fraqmentləri, bülöv və çəki daşları tapılmışdır.

Silahlar əsasən xəncər və ox ucluqları ilə təmsil olunub. Xəncərlər ikiəgzılı olub tiyəsi uca doğru daralaraq sivrilir. Ox ucluqlarının hamısı sulğunclu olub, pərlərinin en kəsiyi və formasına görə qrup və tiplərə bölünürlər (tablo II). Dəmir inşaat materialları - mıx, bərkidici, həcəmə, ilişgə və s. kütləvi tapıntılardandır.

Tapıntıların böyük əksəriyyətini saxsı məmulatı təşkil edir. Şirsiz və şirli olmaqla saxsı məmulatı iki böyük bölməyə ayrılır. Şirsiz saxsı məmulatı, əsasən, təsərrüfat və məişətdə işlədilən müxtəlif təyinatlı qablar - küplər, səhənglər, bardaqlar, sərniclər, güvəclər, tavalər, küpələr, çiraqlar, şarkonusvari qablar ilə təmsil olunmuşdur. Onların əksəriyyətinin gili təmiz olub dulus çarxında hazırlanmış, sabit hərarət rejimində bişirilmiş, saxsısı sıx, rəngi cəhrayı-qırmızıdır. Şirsiz saxsı məmulatın bəzədilməsində cızma düz və dalğalı xətlər, çərtmələr, nöqtələr və batıqlar, yapma düyməciklərdən ibarət naxışlara, bəzən inkrustasiyaya rast gəlinir. Güvəclərin bədii tərtibatına xüsusi diqqət verilməsi də qeyd olunmalıdır. Onlar yapma qurşaqlar, düyməciklər, cızma xətlər, batıqlar, nöqtələr və s. naxış elementləri ilə bəzədilib.

Orta əsr Şəmkir şəhərinin saxsı məmulatı üçün qırmızı boyalı qablar da səciyyəvidir. Onların arasında orijinal forması ilə seçilən nümunələr də vardır. Məsələn, ağzı novçalı kiçik tutumlu qabın boğazında simmetrik dörd yarımsilindr formasında bayıra genişlənmə ona bənzərsiz görünüş verir (tablo III, şəkil 1). Digər qab zoomorf forması ilə fərqlənir (tablo III, şəkil 2). Boğazı dövrələyərək dairə yaradan qırmızı zolaqdan qabın gövdəsinin aşağısınadək çəkilmiş əyri zolaqlar orta və kiçik tutumlu bardaq və ya dolçaları daha cazibədar göstərirdi (tablo III, şəkil 3-4). Qırmızı boyalı, üzərində möhürlə vurulmuş ornamental kəmərlər olan küp nümunələrinin çoxluğu da qeyd edilməlidir. Möhürlə salınmış ornamental kəmərlərdə, adətən, keçi, maral, at, it, quş, balıq təsvirlərinə, həyat ağacına, bəzən insan təsvirinə rast gəlinir (tablo IV).

Erkən şirli saxsı məmulatı içərisində anqob və marqansla naxışlanaraq şəffaf, rəngsiz, açıq sarı və ya yaşıl şirli şirlənmiş qablar çoxluq təşkil edirlər. Anqob, marqansla və mis oksidi ilə (yaşıl rəng) naxışlanaraq şəffaf, rəngsiz və ya şəffaf, açıq sarı rəngli şirli şirlənmiş erkən polixrom şirli qablar da IX-X əsrlər üçün səciyyəvidir (tablo V). Onlar əsasən həndəsi və stilizə olunmuş nəbatı naxışlarla bəzədilib. X əsrin sonundan qabların bədii işlənməsində şir altından cizma üsulla naxışlar salınmağa başlanılır. Belə qablar daha çox yaşıl rəngdə şirli şirlənib.

XI-XIII əsrlərin şirli saxsı məmulatı arasında cizma, qazma naxışlı monoxrom qablar, ağ anqob üzrə şir altından marqansla naxışlanmış qablar, cizma üsulu və müxtəlif rənglərlə işlənmiş nəfis polixrom şirli qablar geniş yayılmışdı. XI-XIII əsrin əvvəllərində polixrom şirli qabların istehsalına üstünlük verilmişdi. Onların bədii işlənməsində həndəsi və nəbatı naxışlar, quş təsvirləri geniş tətbiq olunmuşdur. Bir polixrom şirli boşqab üzərində isə ovçu təsvirinə rast gəlinir (tablo VI, şəkil 1).

Orta əsr Şəmkir şəhərinin şirli və şirsiz saxsı məmulatının müqayisəli təhlili onun Gəncə, Beyləqan, Bərdə və Dəbil şəhərlərinin keramikası ilə oxşarlıq təşkil etdiyini, Arran keramika məktəbinin mühüm mərkəzlərindən biri olduğunu təsdiq edir.

Şəmkir keramikası içərisində fayans qab nümunələri də az deyil. Çıxar nümunələrinə rast gəlinməsi yerli fayans istehsalının mövcudluğundan xəbər verir. Nümunələr əsasında kasa və piyalələrin istehsalının kütləvi xarakter daşdığını düşünmək olar. Orijinal, az rast gəlinən qablara da təsadüf olunur. Diskşəkilli altlığı, şarşəkilli gövdəsi, alçaq, gen boğazı olan kiçik tutumlu qab bu qəbildəndir. Fayans qabların şirlənməsində ağ süd rəngli, mavi, firuzəyi, qəhvəyi, göy rəngli şirlərdən istifadə olunmuşdu (tablo VI, şəkil 3-4). Yerli fayans qabların bədii işlənməsində boya, cizma, basma və oyma üsullarından istifadə edilmişdir.

Rey və Kaşandan gətirilmə fayans məmulatı strukturuna və bədii tərtibatına görə yerli nümunələrdən fərqlənir.

Tapıntılar məişətdə nəfis şüşə qab-qacaqdan da geniş istifadə edildiyini təsdiqləyir. Qrafın, bərnə, bokal, pialə, stəkan və flakon fraqmentləri onların əsasən şəffaf şüşədən yüksək peşəkarlıqla hazırlandığını göstərir (tablo VII). Pəncərə şüşələrinin fraqmentləri də maraqlı tapıntılardan hesab edilir.

Bəzək əşyaları metal sırğalar, sancaqlar, üzüklər, pasta və şüşə muncuqlar, kaurilər, metal və şüşə bilərziklərdən ibarətdir (tablo VIII). Şüşə bilərziklər adi tapıntılardandır. Onlar qara, yaşıl, göy, cəhrayı, qızılı, sarı rəngli şüşədən hazırlanmış, en kəsikləri dairəvi, oval, üçbucaq formalıdır. Lentşəkilli, içəri tərəfdən hamar, bayır tərəfdən qabarıq bilərziklərə də rast gəlinir. Metal bilərziklər az da olsa müxtəlif tiplidirlər. Onlardan ikisinin tərkibinin spektral analizi həmin bilərziklərin qurğuşun və sink qarışığının faizinin çox olduğu tuncdan hazırlandığını göstərmişdir (8, s. 241).

Sikkələr əsasən mis pullardan ibarət olub ən qədim nümunə VII əsrin ikinci yarısına son sikkələr üst, XIX əsrə aid rus pullarıdır. Təyin olunan sikkələr arasında Azərbaycan Atabəylərinin zərb etdirdikləri sikkələr üstünlük təşkil edir. Tapıntılar arasında yarımfabrikat və istehsal tullantılarının olması isə Şəmkirdə zərbxananın fəaliyyət göstərməsinə dəlalət edən faktdır (9).

2006-2008-ci illərdə Orta əsr Şəmkir şəhər yerində aparılmış qazıntı işləri intensiv şəhər həyatının mövcudluğunu təsdiqləmiş, bu şəhərin sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf tarixinə dair maraqlı faktik materiallar vermişdir. Zəngin arxeoloji dəlillər həm də orta əsrlərdə Azərbaycanda urbanizasiya prosesinin səciyyəsi baxımdan böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Ümidvarıq ki, davam edən arxeoloji qazıntılar yeni-yeni faktları üzə çıxaracaq, orta əsr şəhərləri və şəhər mədəniyyəti ilə bağlı olan və həllini gözləyən məsələlərə aydınlıq gətiriləcək.

ƏDƏBİYYAT:

1. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, 1974.
2. Баладзори. Книга завоевания стран. Перевод с арабского П.К.Жузе. Баку, 1927.
3. Артамонов М.И. История Хазар. Ленинград, 1962.
4. Hudud al-Alam. The region of the world. A Persian geography 372 h.d. / 982 a.d. Trans. and expl. by V. Minorski. London, 1937.
5. Миклухо-Маклай Н.А. Географическое сочинение XIII в. на персидском языке. // Учёные записки Института востоковедения АН СССР, 1954, т.9.
6. Флоровский Н. Елизаветпольский округ. // Обзорение российских владений за Кавказом. Ч. II., Санкт- Петербург, 1836.
7. Нейматова М.С., Ахмедов Г.М. Новые данные о городе Шамкире. // АО 1970 года. Москва, 1971.
8. Гасанова А.М. Историко-аналитическое исследование металлических изделий, обнаруженных при археологических изысканиях из территории Шам-

кирского района. // Шамкир: археологическое наследие, история и архитектура. Материалы первой научно-практической конференции. Баку, 2008.

9. Pirquluyeva Q.Ə. 2007-ci ildə Şəmkir qazıntılarından tapılmış mis pullar haqqında. // Şəmkir: arxeoloji irsi, tarixi və memarlığı. Birinci respublika elmi-praktik konfransı. Bakı, 2008.

THE FIRST RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE MEDIEVAL SHAMKIR CITY

Tarikh Dostiyev

Summary

This article is dedicated to the archaeological investigation in the medieval Shamkir city. As a result of archaeological excavations the remains of eastern and northern walls of stronghold have been revealed. The walls were built by the way of laying and the lines of flamed brick alternate with fluvial cobble and white stone. The research of remains of fortress walls of “shahristan”- that means the city, has been started since 2008.

The capacity of the medieval layer of stronghold is up to 6 m. This layer is full of remains constructions of various purposes and numerous material findings date back to the VIII-XIII centuries. The household yards with tendirs (ovens), hearth, wells and cause ways have been also revealed. On the IV pit have been revealed and studied remains of sewerage date back to the IX-X centuries. The line of kagriz found during excavations is made of burnt brick. There are tools, weapon, ceramics, glass, vessel, fragments of pane, as well as bone and stone findings, decorations and copper coins.

ПЕРВЫЕ ИТОГИ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО ГОРОДИЩА ШАМКИР

Тарих Достиев

Резюме

Статья посвящена итогам археологических работ на средневековом городище Шамкир. В результате археологических раскопок вскрыты остатки восточной и северной стены цитадели. Стены возведены техникой комбинированной кладки, где чередуются ряды обожжённого кирпича, речного булыжника и белого камня.

С 2008 г. началось изучение остатков крепостной стены шахристана, т.е. собственного города. Мощность средневекового слоя в цитадели достигает до 5 метров, который насыщен остатками строений различного назначения, многочисленными вещественными находками VIII-XIII вв. Вскрыты хозяйственные дворы с тендирами, очагами, колодцами, вымостами. На раскопе IV обнаружены

и изучены остатки канализации IX-X вв. Выявлена также кагризная линия, сооруженная из обожжённого кирпича.

Находки представлены орудиями труда, оружием, керамикой, стеклянными сосудами, фрагментами оконного стекла, костяными и каменными изделиями, предметами украшения и медными монетами.

I Tablo

1

2

3

4

5

6

7

8

9

II Tablo

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

III Tablo

1

2

3

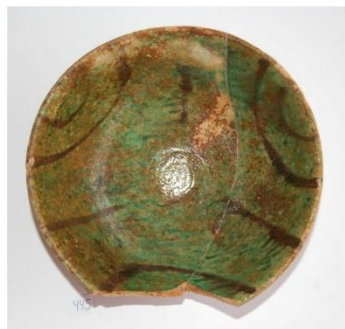
4

IV Tablo

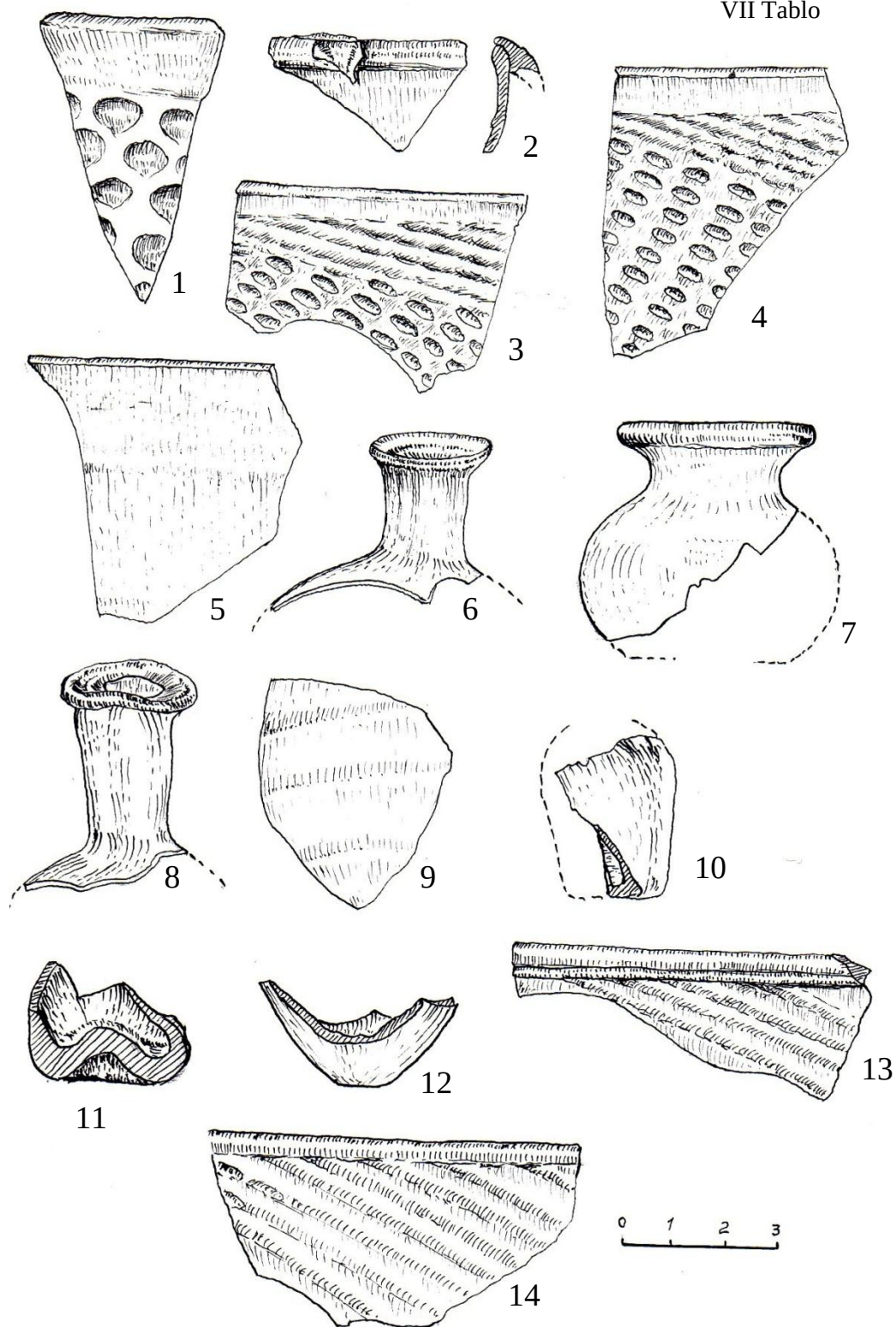
V Tablo

VI Tablo

VII Tablo

VIII Tablo

